Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

# BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA INTRAPERSONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISHDA JADID MEROSINI O‘ZLASHTIRISHNING REFLEKSIV-AKSIOLOGIK MEXANIZMLARI

Alisher Xoldorovich Rayimov*
*Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi*
✉ rayimov@81gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Jadid merosini o‘zlashtirish o‘zini anglash va kasbiy refleksiya bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Ichki holat, talqin, asos va qaror farqlanadi. Intrapersonal intellekt ishchi tushuncha bo‘lib, psixometrik ko‘rsatkich sifatida o‘lchanmaydi. Besh amalli refleksiv tartib taklif etiladi. Uning samaradorligi tasdiqlanmagan; shaxsiy tajribani majburan ochish talab qilinmaydi.

**Kalit so‘zlar**

intrapersonal intellekt, jadid merosi, refleksiya, o‘zini anglash, axloqiy hukm, talqin.

DOI: 10.5281/zenodo.23281885

## KIRISH

Bo‘lajak o‘qituvchining o‘z hissiyoti, motivi va qaror sababini tushunishi pedagogik faoliyatni axloqiy baholash uchun muhim muammodir. Biroq o‘zini batafsil tasvirlay olish o‘zini to‘g‘ri anglash bilan bir narsa emas. Inson o‘z tajribasiga izchil hikoya tuzishi, ayni paytda noqulay dalillarni chetga surishi mumkin. Jadid merosini o‘zlashtirishni refleksiya bilan bog‘lash mazkur farq hisobga olingandagina ilmiy mazmun kasb etadi. Aks holda ma’rifiy matn o‘quvchining avvalgi o‘zini oqlash hikoyasini bezaydigan vosita bo‘lib qoladi.

Egamov o‘zini anglash va mazmunli hayot munosabatini falsafiy muammo sifatida talqin qiladi [1]. Turdiyeva Cho‘lponning ijtimoiy-axloqiy qarashlariga murojaat etadi [2]. Birinchi manba hozirgi shaxsiy refleksiya tiliga, ikkinchisi tarixiy-adabiy qadriyatlarga taalluqli. Ularni bog‘lash uchun jadid matnidagi qahramon yoki muallifni bugungi talabaning ichki dunyosi bilan aynanlashtirmaslik kerak. O‘xshashlik o‘rganish uchun savol tug‘diradi, lekin o‘zini bilishning tayyor dalilini bermaydi.

Bu maqolada «intrapersonal intellekt» ichki holatlarni farqlash, o‘z hukmiga sabab ko‘rsatish va uni qayta ko‘rish bilan bog‘liq ishchi tushuncha sifatida ishlatiladi. Uning alohida psixometrik intellekt turi ekani yoki taklif etilayotgan mashqlar uni o‘lchashi isbotlanmaydi. Tadqiqot maqsadi jadid merosidan foydalanib refleksiv o‘rganishning axloqiy va gnoseologik shartlarini asoslashdir.

## MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot konseptual farqlash, tarixiy qiyos va fikriy qarshi misol usullaridan foydalanadi. Sakkizta manba o‘zlik, amaliy tafakkur, axloqiy bilish va estetik tajribaning turli qirralarini muhokamaga kiritadi. Ular bir xil psixologik nazariyaning qismlari deb olinmadi. Asosiy tahlil birligi talabaning hissiy javobi emas, hissiyot, talqin, asos, qaror bog‘lanishidir. Shaxsiy kundalikni o‘qituvchiga to‘liq topshirish yoki maxfiy tajribani majburan ochish mazkur yondashuvning sharti emas.

Fikriy vaziyatda talaba tarixiy qahramonni jasoratli deb baholaydi, lekin muqobil yo‘lni nega rad etganini tushuntira olmaydi. Boshqa vaziyatda u barcha xatoni tashqi sharoitga bog‘laydi yoki, aksincha, har bir to‘siqni shaxsiy nuqson deb talqin qiladi. Bu misollar empirik kuzatuvlar emas. Ular refleksiya bilan o‘zini oqlash yoki ayblash o‘rtasidagi chegarani aniqlash uchun ishlatiladi. Hech qanday so‘rov, trening yoki test natijasi taqdim etilmaydi.

## NATIJALAR

Zubets tafakkurning amaliy tabiatini uni tashqi maqsadga xizmat qiluvchi oddiy vosita sifatida ko‘rishdan farqlaydi [3]. Rusakov Marcus Aureliusning o‘z ustida ishlash amaliyotlarini tarixiy-falsafiy nuqtayi nazardan o‘rganadi [4]. Bu qiyos kundalik yozishning o‘zi rivojlanishni kafolatlamasligini anglashga yordam beradi. Muhimi yozuv hajmi emas, unda dastlabki ishonchni tekshiruvchi dalil va qayta ko‘rilgan hukmning mavjudligidir. Antik amaliyot bugungi ta’lim uchun tayyor va tekshirilgan psixologik metodika emas.

Birinchi natija ichki holatni nomlash bilan uning sababini bilishni ajratish. «Men ranjidim» deyish hissiy holatning ifodasidir; «demak, menga adolatsizlik qilindi» deyish esa qo‘shimcha baholovchi xulosadir. Ikkinchi xulosa alohida dalil talab qiladi. Jadid matnini muhokama qilishda talaba qahramonga nisbatan o‘z hissiyotini qayd etishi, keyin shu hissiyot matndagi qaysi epizod va o‘zining qaysi taxmini bilan bog‘langanini ko‘rsatishi taklif etiladi. Bu tartib hissiyotni rad etmaydi, uni tekshirilmaydigan dalilga aylantirmaydi.

Hills fazilat va bilish munosabatini tahlil qilarkan, axloqiy anglashning kognitiv tomoniga e’tibor qaratadi [5]. Cassam epistemik illat orqali tushuntirishning o‘zida ham biryoqlamalik bo‘lishi mumkinligini muhokama qiladi [6]. Mualliflik xulosasi shuki, talabaning kutilgan fikrga qo‘shilmasligini darhol «yopiq fikrlilik» yoki «past ma’naviyat» deb belgilash noto‘g‘ri. Qarshilikning sababi tushunchadagi farq, dalil yetishmasligi yoki baholashdan qo‘rquv bo‘lishi mumkin. Har bir ehtimol alohida tekshiriladi.

Ikkinchi natija o‘zini baholashni o‘zini qoralashdan ajratishdir. Refleksiv topshiriq «qanchalik yaxshi odamman?» degan umumiy hukmni emas, «shu vaziyatdagi qarorimning qaysi asosi o‘zgarishi kerak?» degan cheklangan savolni beradi. Shaxsning barcha sifatini bitta voqeadan chiqarish o‘rniga, vaziyat, vakolat, bilim va muqobil tanlov farqlanadi. Bu o‘qituvchining kelajak kasbiy xatosini yashirishga emas, xato haqidagi dalilga javob berishiga yo‘naltirilgan normativ taklifdir.

1-jadval. Refleksiv o‘rganishning shartli amallari

| Mezon yoki bo‘g‘in | Tahliliy savol | Taklif etiladigan amal | Talqin chegarasi |
|---|---|---|---|
| Hissiy holat | Nima his qilindi? | Holatni hukmdan ajratib ifodalash | Hissiyot tashqi faktning isboti emas |
| Talqin | Bu his nimaga bog‘landi? | Matndagi dalil va taxminni ajratish | Qahramon bilan yaqinlik aynanlik emas |
| Muqobil asos | Qaysi dalil fikrni o‘zgartiradi? | Qarshi izohni adolatli tuzish | E’tiroz shaxsga tashxis emas |
| Qayta qaror | Mulohazadan nima o‘zgardi? | Sabab va cheklangan xulosani yozish | Yaxshi hikoya o‘lchangan rivojlanish emas |

Schechtman narrativ o‘zlik va empatik kirish o‘rtasidagi munosabatni muhokama qiladi [7]. Lopes estetik tajribani faqat bevosita sezgi bilan cheklamaslikka asos beradi [8]. Shu manbalar bilan qiyosda badiiy matnni o‘zini tushunish uchun qo‘llash uning syujetini shaxsiy hayotga ko‘chirib qo‘yish emas, ilgari sezilmagan munosabatni ko‘ra olish imkoniyati sifatida talqin qilinadi. Qahramon bilan hissiy yaqinlik hech qachon qahramonning yoki talabaning ichki holatini to‘liq bilishni bildirmaydi.

Uchinchi natija refleksiv o‘rganishning besh amali: matndagi dalilni ajratish, shaxsiy hissiy javobni ifodalash, dastlabki hukmni asoslash, unga qarshi muqobil izoh tuzish va keyingi qarorni qayta belgilash. Bu qat’iy psixologik bosqichlar qonuni emas. Amallarni ayrim vaziyatlarda qayta bajarish yoki tartibini o‘zgartirish mumkin. Ularning umumiy vazifasi ichki tajribani tashqi baholash uchun namoyish etish emas, o‘z hukmi oldida intellektual mas’uliyatni kuchaytirishdir.

Refleksiv topshiriqning fikriy sinovida talaba tarixiy qahramonning qat’iyatini ma’qullaydi, lekin xuddi shunday vaziyatda qarshi dalilni eshitishni sustlik deb baholaydi. Bu ikki hukm birga qo‘yilganda jasorat bilan o‘jarlikni ajratish savoli tug‘iladi. Muhokama talabaning shaxsiga tashxis qo‘ymaydi. U qaysi maqsad, xavf va muqobil dalil hukmning

mazmunini o‘zgartirishini ko‘rsatishga yordam beradi. Shu tariqa o‘zini anglash umumiy xarakter yorlig‘idan muayyan qarorning sababiga ko‘chadi.

Boshqa holatda talaba o‘qituvchi kutgan axloqiy xulosani aniq topadi, ammo uni o‘z fikri sifatida asoslay olmaydi. Bu bilim yetishmasligidan ham, baholashga moslashuvdan ham kelishi mumkin; bittasini oldindan tanlash noto‘g‘ri. Shuning uchun topshiriq «to‘g‘ri javob»ni emas, shu javobni o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan qarshi dalilni ham yozishni taklif etadi. Bu o‘z qarashiga shubha bilan qarashning o‘zi uchun emas, hukmning qaysi shartga tayanishini bilish uchun zarur.

Natijani baholashda shaxsiy xotiraning ochiqligi, hissiy matnning ta’sirchanligi yoki qadriyatga sodiqlik haqidagi da’vo ustun mezon bo‘lmasligi kerak. Tekshiriladigan narsa, talqin va dalilning mosligi hamda qayta baholash sababining aniqligi. Bunday cheklov o‘quvchining shaxsiy hayotini himoya qiladi va refleksiyani o‘zini namoyish qilish musobaqasiga aylantirishdan saqlashga qaratiladi.

## MUHOKAMA

Bunday yondashuvga qarshi e’tiroz uning haddan tashqari kognitivligi bo‘lishi mumkin. Hissiy tajriba doimo ravon tushuntirilmaydi, shaxs esa vaqtinchalik ikkilanishini darhol izohlab bera olmasligi mumkin. Shu sababli mulohaza uchun vaqt, yozishning muqobil shakli va ayrim savollarga javob bermaslik imkoniyati saqlanadi. Dalillash talabi hissiyotni majburiy ravishda formulaga solish emas, hissiyotdan boshqalar haqida qat’iy hukm chiqarilayotgan joyda ehtiyotkorlikni talab qilishdir.

Yana bir xavf refleksiyaning baholashga moslashib ketishidir. Talaba haqiqiy ikkilanishini emas, o‘qituvchi ma’qullaydigan o‘zgarish hikoyasini yozishi mumkin. Shu bois baholash shaxsiy sir yoki «to‘g‘ri his»ga emas, matn dalilini ajratish, muqobil talqinni adolatli ifodalash va xulosaning chegarasini ko‘rsatishga qaratiladi. Qadriyatlarni muhokama qilish mumkin, lekin talabaning ichki hayotiga cheksiz kirish huquqi bundan kelib chiqmaydi.

Metodikaning samaradorligini tekshirish uchun kelgusida yozma ishlar turli baholovchilar tomonidan tahlil qilinishi, davriy kuzatuv va kasbiy vaziyatdagi qaror bilan qiyoslanishi zarur. Faqat kundalik matnining boyligi yoki talabaning o‘ziga bergan yuqori bahosi yetarli dalil emas. Ushbu maqola bunday tekshiruvni o‘tkazmagan; shu sababli intrapersonal intellekt oshgani, hissiy salomatlik yaxshilangani yoki kasbiy xulq o‘zgargani haqida xulosa chiqarilmaydi.

## XULOSA

Jadid merosini refleksiv o‘zlashtirish hissiy tajribani dalil, talqin va qarordan farqlaganida axloqiy-gnoseologik mazmun kasb etadi. Intrapersonal intellekt bu ishda o‘lchangan psixometrik ko‘rsatkich emas, o‘zini tushunish amallarini tartibga soluvchi tushuncha sifatida qo‘llandi. Natija besh amalli refleksiv tartib va uni cheklovchi ikki talabdan iborat: shaxsiy tajribani majburan ochmaslik va kutilgan javobga moslashishni rivojlanish deb qabul qilmaslik. Taklifning amaliy qiymati keyingi tekshiruvda aniqlanadi; uning hozirgi hissasi tarixiy meros orqali o‘zini baholashni o‘zini bezash yoki qoralashdan ajratishdir.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Egamov O. Insonning o‘zini anglashi hayotni ma’noli yashashning kaliti. Tamaddun nuri. 2026. 5(80), 1-qism. (p. 388–390). DOI: 10.69691/n21n6v63
2. Turdiyeva I. Jadid mutafakkirlaridan Cho‘lponning ijtimoiy-axloqiy va falsafiy qarashlari. Tamaddun nuri. 2025. 7(70). (p. 106–108).

   DOI: 10.69691/7ygp8y19

3. Зубец О.П. От понятия путешествия к идее практической природы философии. Этическая мысль. 2023. 23(1). (p. 27–50). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-27-50
4. Русаков С.С. Практика субъективации в стоической философии Марка Аврелия. Этическая мысль. 2022. 22(2). (p. 62–73). DOI: 10.21146/2074-4870-2022-22-2-62-73
5. Hills A. Virtue and Cognition. Questions of Character. Oxford University Press. 2016. (p. 147–157). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199357703.003.0009
6. Cassam Q. Some vices of vice epistemology. Metaphilosophy. 2024. 55(1). (p. 31–43). DOI: 10.1111/meta.12664
7. Schechtman M. A Mess Indeed: Empathic Access, Narrative, and Identity. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 17–34). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0002
8. Lopes D.M. In the Eye of the Beholder. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 223–240).

   DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0015